

MARJAN KIEBOOM

GELOVEN ACHTER GESLOTEN DEUREN

In 1579 besloot het Utrechtse stadsbestuur om de Buurkerk in Utrecht te onttrekken aan de katholieke eredienst en ter beschikking te stellen aan de protestanten. Het was de bedoeling om aan de protestanten enige ruimte te bieden om hun geloof in het openbaar te belijden en zeker niet om de katholieke eredienst te verbieden. Toch liep het daar al snel op uit. Er werd in 1580 een officieel verbod uitgevaardigd op de viering van de mis. De opheffing van parochies en de ontbinding van de bestuurlijke structuur van de katholieke kerk noopten tot maatregelen. De Noordelijke Nederlanden werden al snel door Rome tot missiegebied verklaard en parochianen kwamen in particuliere huizen bijeen. Het was niet zeker hoe het protestantse gezag daar op zou reageren. Zeker in de eerste decennia na 1580 was de verhouding gespannen. Vanaf het moment dat de oorlog tegen Spanje voor de Republiek gunstig verliep werd de houding van de protestantse machthebber echter minder streng. Oogluikend werd de inrichting van vergaderplaatsen toegestaan, onder voorwaarde dat deze gebouwen zich aan de buitenkant niet als kerkgebouwen presenteerden en dat de geestelijkheid het gevestigde gezag eerbiedigde. In de stad Utrecht werden meerdere schuilkerken gesticht. Soms namen vooraanstaande katholieken daartoe het initiatief, doordat zij een huis of gebouw beschikbaar stelden aan de statie, zoals de voormalige parochies heetten. Eén van deze kerken is nu een horecagelegenheid aan het Achter Clarenburg in Utrecht.

Het van oorsprong middeleeuwse huis Clarenburg 4-6 werd rond 1647 ingericht als schuilkerk. De katholiek Arnout Schade kocht in ieder geval in dat jaar het huis, hoewel hij slechts als naamleener optrad. De katholieke kerk kon zelf geen bezit hebben. Al vier jaar eerder was het huis door de apostolisch vicaris Philippus Rovenius (de opvolger van het bisschoppelijk gezag) aangewezen als bedehuis voor de statie van St. Marie ofwel de Heilige Maria Hemelvaart. Deze Mariakerk was de opvolger van de prereformatorische Buurkerk, die ook aan Maria gewijd was geweest. Al gauw stond de schuilkerk bekend als de Maria Minor, in navolging van de Buurkerk en ter onderscheiding van de kapittelkerk Maria Major. Overeenkomstig de gestelde eisen was de kerk aan de straatzijde niet als zodanig herkenbaar. De woonhuisgevel bleef gehandhaafd hoewel het interieur werd aangepast aan de eisen voor de misviering. Het stadsbestuur was, net als bij alle andere schuilkerken, wel degelijk van het bestaan van de Maria Minor op de hoogte. De benaming 'schuilkerk' is daarom enigszins suggestief en misleidend. Huizen rondom de kerk waren in gebruik bij de geestelijken en de zogenaamde 'kloppen', de opvolgsters van de nonnen die hun bestaan wijdden aan het dienen van God en de gemeente. Natuurlijk was het onmogelijk om dergelijke omvangrijke organisaties

ARCHITECTURALE KENMERKEN VAN EEN SCHUILKERK

daadwerkelijk geheim te houden, laat staan dat het misbezoek op zondag niet zou zijn opgevallen. Het was vooral van belang dat zij de protestanten geen aanstoot gaven door een al te openlijke viering van de mis. Zolang zij deze ongeschreven regels niet overschreden, werden de katholieken na 1650 over het algemeen met rust gelaten, hoewel het beeld van een schout die de erediensten verstoorde hardnekkig is.

Na de verbouwing in de zeventiende eeuw had de Maria Minor verschillende vloerniveaus. Het koor met altaar was verheven boven de kerkzaal waar de gelovigen zaten die hierdoor optimaal zicht hadden op de liturgische handelingen. Het schip bevatte bovendien galerijen, maar die zijn bij de verbouwing in 1860 verwijderd. De galerijen verschaften meer zitplaatsen op het relatief beperkte grondoppervlak. Het type van de galerijkerk was daarom voor schuilkerken zeer geëigend. Een goed en gaaf bewaard voorbeeld hiervan is de voormalige Utrechtse schuilkerk St. Gertrudis. De zaalkerk van Maria Minor was voorzien van een voor- en achteruitgang en het huizen- en gebouwencomplex was onderling met deuren en toegangen verbonden. Om onderdak te bieden aan het groeiende aantal aan de kerk verbonden geestelijken en kloppen werden in de loop der tijd omliggende panden aangekocht, wellicht ook om klachten van omwonenden te voorkomen.

Rond 1723 sloot de statie van de Maria Minor zich aan bij de zogenaamde Utrechtse Oud-Bisschoppelijke Clerezie. Een aantal staties, waaronder ook die van de Gertrudiskerk, scheidde zich af van de Rooms-katholieke moederkerk omdat de directe bemoeienis vanuit Rome en vanuit de missionarissen weerstand opriep. De kerken die zich afscheidde, stelden zich op het standpunt dat de bestuurlijke instelling van het Utrechtse aartsbisdom van voor de reformatie nooit was opgeheven en zij kozen daarom een eigen bisschop op basis van de oude privileges. Deze afgesplitste kerk, die bekend werd als de Oud Katholieke kerk, bestaat tot op de dag van vandaag. De statie van de Maria Minor werd daarna weer de parochie van Maria Minor.

Van het oorspronkelijke zeventiende-eeuwse interieur is weinig bewaard gebleven. De nabijgelegen Sint Gertrudis maakt echter duidelijk dat het gebrek aan uiterlijk vertoon aan de gevel in het interieur ruimschoots kon worden goedge maakt. De Maria Minor dankt haar huidige voorgevel aan enkele ingrijpende verbouwingen in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw. Hierbij werd onder andere een neogotische toegangspartij gecreëerd waardoor de kerkelijke functie ook naar buiten toe werd onderstreept. De Oud-Katholieke bouwmeester Theodorus Godefridus van Doorn maakte de ontwerpen voor de neoclassicistische voorgevel met kroonlijst. Ook de indeling van het interieur stamt uit deze tijd. De witgepleisterde zaalkerk heeft houten, korfboogvormige kruisribgewelven.

Eind 1983 werden in het gebouw Achter Clarenburg 6, dat in 1967 als rijksmonument was aangewezen, voor het laatst kerkdiensten gevierd. Hierna zijn de liturgische onderdelen uit de kerkruimte verwijderd.

Het kerkgebouw van de Maria Minor heeft tot op de dag van vandaag de architecturale kenmerken behouden van een schuilkerk, een karakter dat het al gedurende de Republiek had gekregen. Dit neemt niet weg dat het om een echt kerkgebouw gaat: ruim driehonderd jaar werd iedere week de mis opgedragen in dit religieuze centrum, waarvan het bestaan in de stad afdoende bekend was. Daarvoor was echt geen klokkentoren nodig. Het calvinistische stadsbestuur trad echter nooit tegen de kerk op. Dit was ook niet goed mogelijk: ook na de Reformatie bleef een groot deel van de Utrechtse bevolking katholiek. Daadkrachtig optreden zou deze bevolkingsgroep van het bestuur vervreemden en de stedelijke maatschappij op de lange duur ontwrichten. Zolang de katholieken niet in de publieke ruimte of het publieke debat zichtbaar waren, werden hun 'onwettige' samenkomsten, predicates en ook hun kerkgebouwen gedoogd. Kennelijk was dit een aspect dat ook na de godsdienstvrijheid in de negentiende eeuw door het kerkbestuur werd gekoesterd. De gevels behielden in ieder geval ook na de verbouwingen in de negentiende eeuw het karakter van een 'normaal' woonhuis.

Bronnen

- P.W.F.H. Hamans, *Geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland. van missionering tot herstel van de hiërarchie in 1853*, Brugge 1992.
- B.J. Kaplan, *Fictions of Privacy: Hou schapels and the Spatial Accomodations of Religious Dissent in Early Modern Europe*, New York 2002.
- A.J. van de Ven, *Het huis Clarenburg te Utrecht*, Utrecht 1952.